

Сенчестият сектор на българската икономика: оценки и възприятия на бизнеса

Мария Карпузова*,
Александър Найденов**

Резюме: Целта на изследването е да се идентифицират основните проблемни области, очертаващи границите на „сенчестата икономика“ в България по данни от анкетно проучване, проведено в края на 2023 година сред 335 представители на бизнеса. Редица сектори, като строителство, ресторантьорство и обществено хранене, туризъм и хотелиерство и гр., имат съществен принос към икономиката на страната, но за тях са характерни различни форми на нерегламентирани практики – като неиздаване на фактури или касови бележки, наемане на служители с договор със „скрити клаузи“, отчитане на по-ниски обороти или отчитане на по-малка печалба от реалната – според оценката на респондентите, взели участие в анкетното проучване. Анализът на резултатите от проучването показва значима концентрация на тези практики в микро и малките предприятия, които са по-слабо регулирани.

Обратно на очакваното, големите предприятия с над 250 служители поддържат нисък дял на „сенчестата икономика“, вероятно благодарение на по-строгите регулации и контрол. Според споделеното мнение на представителите на бизнеса основните мерки, които трябва да бъдат строго прилагани, са ограничаване на корупцията, повишаване ефективността на съдебната система, въвеждане на по-ефективни стимули за бизнеса, подобряване на качеството на административните процедури, както и на ограничаване на дейността на мафията в страната. Това е от ключово значение за създаване на по-прозрачна и конкурентоспособна икономическа среда в България както за малкия, така и за големия бизнес.

Ключови думи: икономика в сянка, анкетно проучване, фирми, България.

JEL: O17, D73, H32, H26, C10.

1. Въведение

Сенчестата икономика играе съществена роля за подкопаването на лоялната пазарна конкуренция и

* Мария Карпузова е магистър, завършил спец. „Анализ на данни със специализиран софтуер“ към катедра „Статистика и иконометрия“ на УНСС, понастоящем заемащ длъжността актюер „Ценообразуване“ в застрахователно дружество.

** Александър Найденов е доктор по „Статистика и демография“, доцент в катедра „Статистика и иконометрия“ на УНСС.

данъчното облагане в България. Укриването на доходи и избягването на данъчни и осигурителни задължения често са мотивирани от различни фактори, като прекомерната бюрокрация, липсата на адекватна подкрепа за частния сектор, високите данъци и такси, които често са непосилни за малките предприятия, и други. Такива практики са значително разпространени в страните от прехода към пазарна икономика, сред които е и България. В тази насока Ченгелова (2013, с. 71) отбелязва като значим фактор податливостта на пост-социалистическите държави към значително по-голямо участие в „сенчестата икономика“ по време на процеса на официалното им присъединяване към пазарната икономика, за разлика от вече утвърдилите своето място държави на световната икономическа сцена.

През периода на прехода се наблюдава съществен ръст на нелегалния бизнес, формирането на престъпни групировки и създаването на сериозна несигурност в частния сектор след падането на режима през 1989 г. В своята разработка Димитрова (2012, с. 29) посочва, че икономическата криза през 2008 г. отбелязва съществена промяна в динамиката на развитие на скритата икономика в страната. Въпреки стесняването на сенчестия сектор след присъединяването на България към ЕС – от 35,9% от БВП през 2003 г. до 32,1% през 2008 г., глобалната финансова криза отбелязва негативен ефект върху българската икономика, последвано от леко нарастване до 32,6% на „сенчестата икономика“ през 2010 г. Въпреки волатилността при дела на сенчестия сектор след 2008 г. България остава

водеща в ЕС по отношение на нерегламентирани икономически практики, като нивото ѝ е оценено на 32% от БВП, много над средното за ЕС от 20% (Димитрова, 2012, с. 29). Също така Oleiwi (2024, с. 187) споделя, че действащата неформална икономика оказва сериозно негативно влияние върху доходите на икономическите единици, програмите за държавните разходи, както и постъпленията от данъци. Това потвърждава за значимостта от ефективна регулаторна система, целяща отстраняването на нелегални практики.

Според изследване, осъществено от Центъра за изследвания на демокрацията (2016, с. 4), икономиката може да бъде разделена на четири основни категории: (а) **официална икономика** – законна и отчетена, която включва всички регламентирани и прозрачни икономически дейности (б) **неформална икономика** – законна, но неотчетена, в която попадат дейности като натуралното производство, домашният труд, доброволният незаплатен труд и съседската взаимопомощ, както и част от дейността на самонаетите и малките стопански единици, които нямат задължение да декларират своята дейност; (в) **нелегална (черна) икономика** – незаконна и неотчетена, при която се произвеждат забранени от закона стоки или се извършват нелегални дейности, като стопанската дейност се осъществява от нерегистрирани икономически субекти; (г) **недекларирана (сива) икономика** – законна, но неотчетена, при която легални икономически субекти незаконно прикриват и не отчитат част от дейността си, заетите лица и получените доходи. Това включва

укриване на данъци, неплащане на социални и здравни осигуровки и други подобни нарушения.

Настоящата разработка има за цел установяване на основните икономически сектори в България, при които се наблюдават най-честите практики на скритата икономика, чиито ефекти допринасят за подкопаването на основите на икономическото развитие, конкурентоспособността и други ключови аспекти. Анализът на водещите икономически сектори, „подхранващи“ икономиката в сянка, предоставя по-задълбочен поглед както върху разпространението на нелегални практики, така и върху основните причини, водещи до тяхното възникване. Освен анализа на водещите икономически сектори, сенчестите практики и причините за разпространението на сивата икономика сред различните икономически субекти, съобразени с техните уникални особености, са представени и основни подходи, посочени от анкетиранияте представители на бизнеса, които биха могли да допринесат за нейното ограничаване на национално ниво.

2. Методология на изследването

Настоящото изследване се базира на информация, събрана чрез представително анкетно проучване с участието на 335 респонденти-представители на икономически единици (фирми). Изводите от анализа се основават на техния професионален опит и наблюдения, свързани с икономическата им активност в страната. Проучването гарантира пълна анонимност на респондентите и репрезентативност на извадката, като основната му цел е подборът на наблюдаваните

единици да бъде извършен по метода на случайния избор.

В емпиричната част се включват няколко методи за анализ:

- Едномерни и двумерни честотни разпределения по качествени (неметрирани) признаци, чиято основна цел е да представи значенията на признака/ците, а към него/тях да се отнесе съответният абсолютен или относителен брой на единиците, притежаващи определеното значение на признака.
- Хи-квадрат анализ, чието предназначение е да извърши проверка за наличие на статистическа значима връзка между две качествени променливи (Гоев и колектив, 2019). Анализът работи с две статистически хипотези: нулевата гласи, че няма статистическа значима връзка между двете категорични явления. Алтернативната гласи обратното – съществува статистически значима връзка при определен риск за грешка (5%).
- Коефициент на Крамер – той се използва при измерване на силата на връзката между две категорични променливи.

3. Преглед на ключовите икономически сектори и нерегламентираните практики, подпомагащи разширяването на „сивата икономика“ в България: причини и мерки за намаляването ѝ

По-долу са идентифицирани водещите икономически сектори, които допринасят за разширяването на дела на „скритата икономика“ в страната. Наред с това са подчертани водещите масово

разпространени нелегални практики, причините, които водят до тяхното възникване, както и най-важните мерки, които могат да бъдат предприети с цел ограничаване на неформалната икономика, засилване на конкурентоспособността и изграждане на балансирана и ефективно функционираща национална икономика. Това е постигнато чрез построяването на честотни разпределения с помощта на графични изображения, които илюстрират дела на отговорите по съответните въпроси, включени в анкетното проучване.

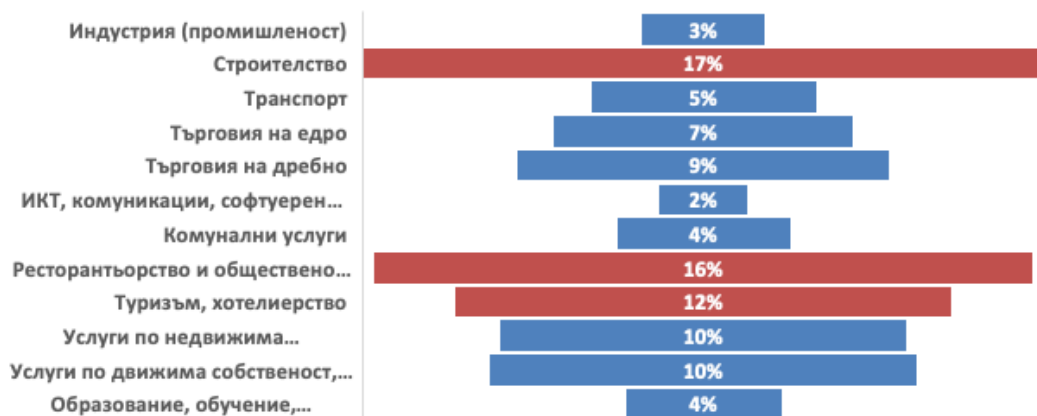
Според анкетираните представители на фирми най-голям дял в сивата икономика заемат сектори като: строителството, ресторантьорството и общественото хранене, туризма и хотелиерството (фигура 1). Характерният вид на тези браншове може да бъде обвързан с посочените действия, отнасящи се към явлениято „скрита икономика“.

Чрез споделеното мнение на участниците съществуват 4 основни масови практики, които оформят „скелета“ на „сенчестата икономика“. Те са следните (фигура 2): неиздаване на фактури или касови бележки, наемане на работници/служители с договор, но със „скрити клаузи“, отчитане на по-ниски обороти от фактическите или отчитане на по-малка печалба от фактическите.

Поради невъзможността за широко наблюдение върху дейността на вече споменатите сектори и липсата на установени практики и действаща система за откриването и ограничаването на посочените основни нелегални практики, те ще дават най-голямо отражение върху нестабилната икономическа активност и разкластената, нелоялна конкуренция.

Следва да се установят основните причини, които до голяма степен водят до оформянето на тази нелоялна конкуренция. Петте водещи причини, които

В кои от долупосочените сектори /браншове/ според Вас е най-голям делът на „скритата икономика“?

Фигура 1. Честотно разпределение на отговорите, свързани с въпрос от анкетата „В кои от долупосочените сектори /браншове/ според Вас е най-голям делът на „скритата икономика“?“

Фигура 2. Честота на посочване на действията, които типично са характерни за „скритата икономика“

Фигура 3. Разпределение на мненията на бизнеса относно петте най-важни причини за съществуването на „скрита икономика“ в страната

стимулират бизнеса да участва в подземната и неформалната икономика, са следните (фигура 3):

- корупцията;
- неефективната съдебна система;
- ненаказуемостта на незаконните действия;
- наличието на мафия;
- стремежът към бързо забогатяване.

Според икономическите единици най-важните четири мерки, които трябва да бъдат предприети, за да бъде възможно свиването на „сенчестата икономика“, е чрез (фигура 4): ограничаване на корупцията, повишаване ефективността на съдебната система, въвеждане на

по-ефективни стимули за бизнеса, подобряване на качеството на административните процедури и на ограничаване на дейността на мафията в страната.

4. Връзки и зависимости – тип стопанска дейност и големина на бизнеса, основни идентифицирани нерегламентирани практики в „сивата икономика“

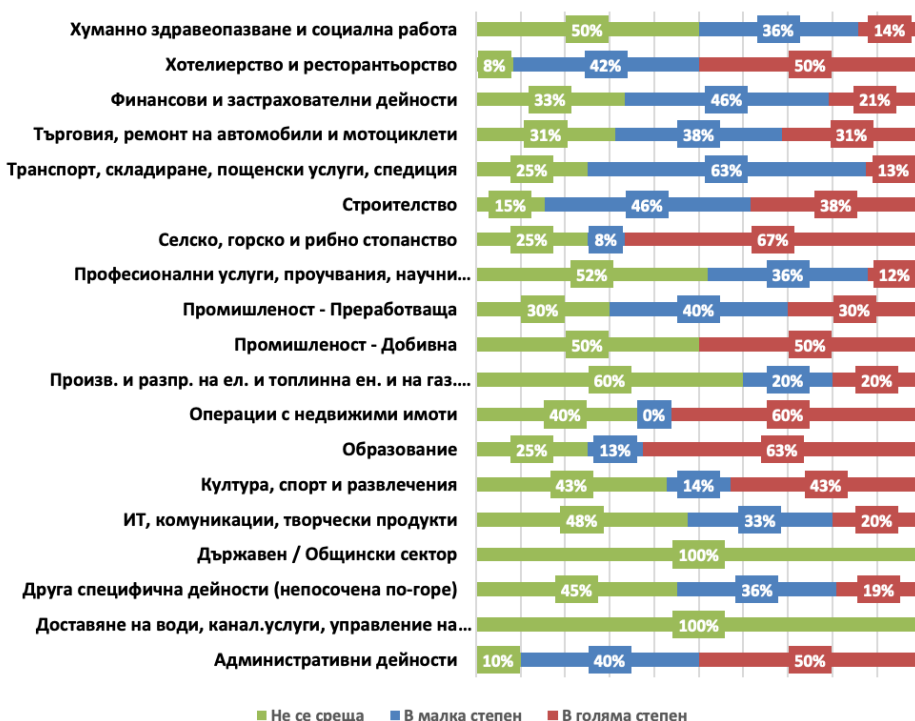
След успешното идентифициране на основните характеристики на „сенчестата икономика“ в България, включително ключовите сектори и причините за възникване на неформални и нелегални

Кои най-важни мерки считате, че могат да бъдат предприети, за да се ограничи „скритата икономика“ в страната?

Фигура 4. Честота на посочване на най-важните мерки, които могат да бъдат предприети с цел ограничаване на „скритата икономика“ в страната

Неиздаване на фактури / касови бележки

Фигура 5. Разпределение на отговорите, свързани със степента, в която се среща неиздаване на фактури / касови бележки, по икономически сектори.

практики, предстои провеждането на хи-квадрат анализ. Целта на този анализ е да предостави по-задълбочено разбиране за мащаба на сивата икономика, като изследва съществуващите зависимости между основните видове дейност на анкетираните икономически субекти и степента на извършване на най-разпространените неформални практики. Анализът ще определи кои сектори играят водеща роля в развитието на сивата икономика.

Първоначалната проверка цели да провери наличието на зависимост между стопанските дейности на анкетираните

компани и една от ключовите практики в „сивата икономика“ – неиздаването на фактури и касови бележки. Хи-квадрат анализът потвърждава съществуването на статистически значима разлика между различните сектори в използването на тази практика, следователно налице е връзка между двете явления. Коефициентът на Крамер показва умерена зависимост със стойност 0,327.

След потвърждението от хи-квадрат теста за съществена зависимост между неиздаването на фактури или касови бележки и стопанските дейности, следва анализ на графиката (фигура 5). Тя ясно

Наемане на работник на трудов договор със „скрити клаузи“ и доп.
устни уговорки

Фигура 6. Разпределение на отговорите, свързани с основния предмет на дейност и степента, в която се среща наемане на работник на трудов договор със „скрити клаузи“ и доп. устни уговорки

показва, че тази нелегална практика е най-разпространена в селското, горското и рибното стопанство, недвижимите имоти, както и в секторите на хотелиерството, ресторантьорството, административните услуги и образованието.

Вторият хи-квадрат анализ има за цел да провери наличието на зависимост между различните стопански дейности и втората водеща нерегламентирана практика в рамките на българската сива икономика – наемането на работници с трудови договори, съдържащи „скрити клаузи“ и допълнителни устни уговорки. Резултатите от анализа потвърждават съществуването на статистически значима връзка между тези явления. Според

коефициента на Крамер, силата на тази връзка е умерена, като стойността му е 0,333.

Тази нелегитимна практика, свързана с наемането на служители при неофициални условия и устни договорености, според мненията на анкетиранияте икономически субекти, е най-силно разпространена в сектори като селското, горското и рибното стопанство (фигура 6). Особено често се среща и в строителството, както и в браншовете на хотелиерството и ресторантьорството. Тези сектори са особено уязвими към подобни нерегламентирани трудови практики, което подчертава необходимостта от засилване на контролните мерки и повишаване на

Отчитане на по-ниски обороти от реалните

Фигура 7. Разпределение на отговорите, свързани с основния предмет и степента, в която се среща отчитане на по-ниски обороти от реалните

осведомеността относно законовите задължения в трудовите правоотношения.

Следващият анализ цели да провери наличието на статистически значима зависимост между третата водеща нерегламентирана практика — деклариране на по-ниски обороти от фактическите — и вида стопанска дейност, извършвана от анкетираните икономически единици. Равнището на значимост е близко до нула, което потвърждава наличието на съществена разлика между различните стопански дейности по отношение на тази практика (т.е. съществува значима връзка между двете явления). Връзката може да бъде приета за умерена според коефициента на Крамер (0,303).

Фигура 7 ясно показва, че най-често срещаните случаи на деклариране на занижени обороти се наблюдават в секторите на селското, горското и рибното стопанство, както и в сферата на хотелиерството, ресторантьорството, операциите с недвижими имоти и административните дейности. Това подчертава специфичните уязвимости на тези отрасли по отношение на нерегламентирани счетоводни практики и необходимостта от целенасочени мерки за подобряване на отчетността в тях.

Последната нерегламентирана практика, която според мнението на анкетираните икономически субекти играе ключова роля в оформянето на сивата

Отчитане на по-малка печалба от реалната

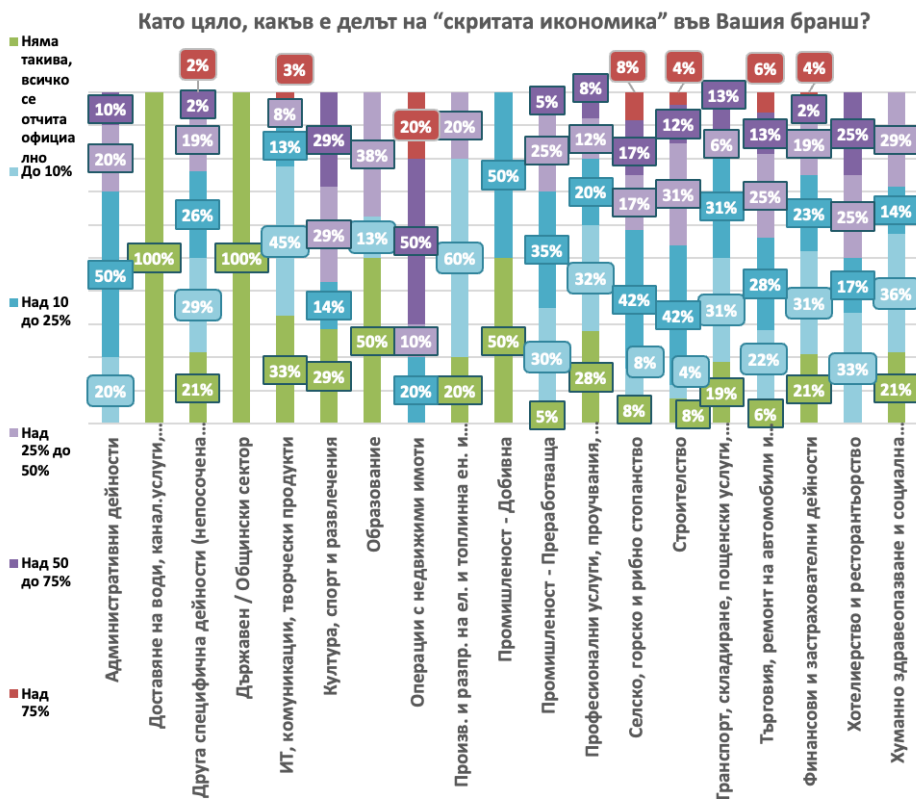
Фигура 8. Разпределение на отговорите, свързани с основния предмет на дейност на икономическите единици и степента, според която се среща отчитане на по-малка печалба от реалната

икономика в България, е отчитането на по-ниска печалба от фактическата. Резултатите от проведеня хи-квадрат анализ потвърждават съществуването на статистически значима връзка между тези два фактора, въпреки че силата на тази зависимост е сравнително слаба, тъй като коефициентът на Крамер е под 0,3.

Въпреки слабата връзка, от приложената диаграма (фигура 8) може да се направи заключение, че укриването на реалната печалба е най-разпространено в стопански дейности като строителството, хотелиерството и

ресторантьорството, както и в операциите с недвижими имоти.

Следва да бъде установен общият дял на сивата икономика в посочените икономически дейности (фигура 9). Според мнението, изразено от анкетираните икономически субекти, „сенчестата икономика“ е най-силно изразена в сектора на операциите с недвижими имоти, където приблизително 70% от отговорите, свързани с този бранш, показват дял на неформалните практики, надвишаващ 50%. На второ място се нарежда секторът, обединяващ културата, спорта и развлеченията, като около 60% от отговорите

Фигура 9. Разпределение на отговорите, отразяващи дела на „скритата икономика“, в отделните икономически браншове към момента на извършване на анкетното проучване

потвърждават, че дялът на сивата икономика в него варира между 25% и 75%. Строителният сектор заема трето място, с близо 50% от отговорите, сочещи, че „сенчестата икономика“ обхваща повече от 25%. Секторът на хотелиерството и ресторантьорството, макар и четвърти по ред, също е силно засегнат, като дялът на неформалната икономика в него се колебае между 50% и 75%.

Тези резултати ясно показват, че значителна част от „неформалната икономика“ е концентрирана в четири основни сектора на българската икономика. Това подчертава необходимостта от

целенасочени действия на контролните органи, насочени към ограничаване на нелегалните и неформални практики, които сериозно възпрепятстват икономическото развитие на България като държава членка на Европейския съюз. Ефективното справяне с този проблем ще изисква добре обмислени мерки и фокусиране върху тези ключови сектори, за да се подобри пазарната конкурентоспособност и икономическата стабилност на страната.

Необходимо е да се направи съпоставка на обема на „скритата икономика“ в изследваните икономически сектори

Как бихте оценили разпространението на „скритата икономика“ във
Вашия бранш спрямо ситуацията преди 5 години?

Фигура 10. Разпределение на оценките, свързани с разпространението на „скритата икономика“ в отделните икономически браншове спрямо 2019 г.

спрямо 2019 година и текущото състояние към момента на провеждане на анкетното проучване. Това ще даде възможност за проследяване на прогреса при действащия контрол и мониторинг на „сенчестата икономика“ в България и оценка на ефективността на прилаганите мерки.

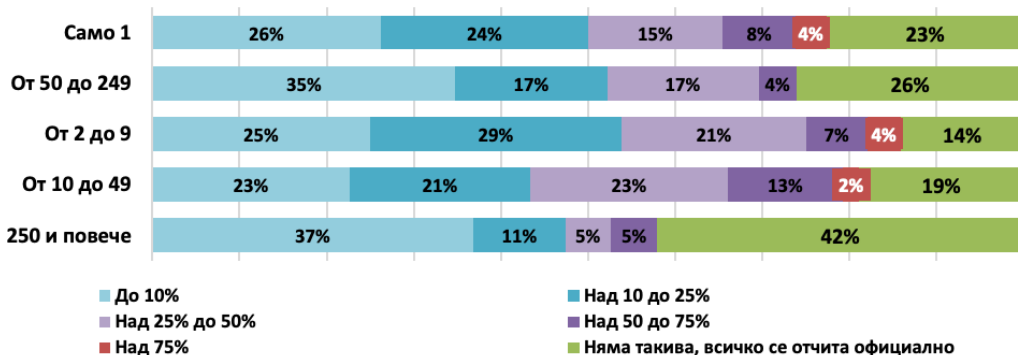
Според мненията на анкетираните икономически субекти (фигура 10), секторите, които демонстрират най-слаби резултати по отношение на приложените мерки за борба с незаконните практики спрямо 2019 г., поради увеличения дял на „сенчестата икономика“, са секторите „Култура, спорт и развлечения“,

„Операции с недвижими имоти“ и „Хуманно здравеопазване и социална работа“.

Интересен е фактът, че секторът „Хотелиерство и ресторантьорство“, който е един от традиционно проблемните, по отношение на разпространението на неформални практики, отбелязва значителен напредък в намаляването на нелегалните практики. Това показва, че засиленият контрол в този бранш има положителен ефект върху развитието на лоялната конкуренция и стимулира растежа на българските предприятия, действащи в рамките на този сектор.

Следващата визуализация (фигура 11) има за цел да представи мащаба на

Като цяло, какъв е делът на „скритата икономика“ във Вашия бранш?

Фигура 11. Разпределение на отговорите, отразяващи дела на „скритата икономика“, в зависимост от размера на предприятието към момента на извършване на анкетното проучване

„скритата икономика“, оценен от икономическите субекти, участващи в анкетното проучване, в зависимост от размера на техните предприятия. От анализа може да се направи заключението, че в микропредприятията (с 2 до 9 служители) и малките предприятия (с 10 до 49 служители) делът на дейностите, попаднали в обхвата на „сивата икономика“, варира между 10% и 50%. Това е потвърдено от приблизително 80% от отговорите на анкетираните икономически единици, опериращи в този тип предприятия. Вероятната причина за този висок процент е фактът, че малките икономически субекти често са обект на по-слаб контрол и по-малко строги регулации в сравнение с големите компании, в които участват над 250 служители и където се прилагат по-високи стандарти на отчетност и надзор.

Приблизително 80% от отговорите на анкетираните от предприятия с над 250 служители оценяват дела на „сенчестата икономика“ до 10% или потвърждават,

че този дял практически липсва. Според тях, всички операции се отчитат официално пред съответните надзорни органи, което показва високо ниво на регулаторен контрол и прозрачност в по-големите предприятия.

5. Заключение

Проведеният анализ успешно идентифицира основните проблемни зони, които формират „скелета“ на „сенчестата икономика“ в България. В първия етап на изследването се открояват ключови икономически сектори и свързаните с тях нерегламентирани практики, които значително допринасят за поддържането на този вид икономика. Според анкетираните икономически субекти, няколко сектора оказват най-негативно влияние: строителството, ресторантьорството и общественото хранене, както и туризмът и хотелиерството. Тези сектори играят съществена роля в икономическия просперитет на страната, което подчертава необходимостта от засилване

на контрола и стимулиране на икономическите субекти за участие в прозрачна и конкурентоспособна икономическа система, работеща в интерес на всички заинтересовани страни и държавата като цяло.

Анкетираните представители на бизнеса посочват четири основни нерегламентирани практики, обвързани със „скритата икономика“: неиздаване на фактури или касови бележки, наемане на работници с договор, но със скрити клаузи, отчитане на по-ниски обороти от фактическите и занижено отчитане на печалби. Извършените хи-квадрат анализи и приложените графични изображения потвърждават статистически значимата зависимост между тези практики и икономическите сектори, които имат най-голям дял в неформалната икономика. Анализът показва, също така, че съществува съществена статистическа зависимост между размера на предприятията и дела на „сенчестата икономика“. Основният дял на тези нерегламентирани практики се концентрира в микро и малките предприятия, които са по-слабо регулирани и подложени на по-малки контролни мерки. От друга страна, повече от 80% от отговорите на анкетиранияте икономически единици, опериращи в големи предприятия с над 250 служители, оценяват дела на „сенчестата икономика“ на до 10% или отбелязват пълната липса на такава. Тази тенденция се дължи на

строгите регулации и стандарти, които големите предприятия трябва да спазват, за да функционират ефективно.

Тези резултати подчертават важността на по-строгите контролни мерки, насочени към по-малките икономически субекти в конкретните проблемни сектори, като същевременно демонстрират ползите от по-сериозната регулация в по-големите компании. Според анкетиранияте основните контролни мерки, които биха имали най-значимо положително въздействие върху ограничаването на „сенчестата икономика“ в България, са: намаляване на корупцията, повишаване ефективността на съдебната система, въвеждане на по-ефективни стимули за бизнеса, подобряване на качеството на административните процедури и ограничаване на дейността на организираната престъпност в страната.

В заключение, посочените проблемни области и предложените мерки подчертават необходимостта от съвместни действия на институциите и бизнеса за ограничаване на икономиката в сянка. Постоянен мониторинг и последователни реформи са ключът към постигане на по-стабилна и прозрачна икономическа среда, която да стимулира устойчиво развитие и конкурентоспособност в България.

Публикацията съдържа резултатите от изследване, финансирано със средства от фонд НИД на УНСС, договор № НИД НИ-29/2023.

Цитирани източници (References):

1. Гоев, В., В. Бошнаков, Е. Тошева, К. Харалампиев и В. Бозев (2019). Статистически анализ в социологически, икономически и бизнес изследвания. София, Издателски комплекс – УНСС, с. 33, 117.
(Goev, V., V. Boshnakov, E. Tosheva, K. Haralampiev i V. Bozev (2019). Statisticheski analiz v sotsiologicheski, ikonomicheski i biznes izsledvania. Sofia, Izdatelski kompleks – UNSS, s. 33, 117)
2. Димитрова, Т. (2012). Сигнални параметри на скритата икономика в България. *Алманах Научни изследвания*, 18, с. 29.
(Dimitrova, T. (2012). Signalni parametri na skritata ikonomika v Bulgaria. *Almanah Nauchni izsledvania*, 18, s. 29)
3. Ченгелова, Е. (2013). Холистичен подход за изследване на „икономиката в сянка“. *Народностопански архив*, бр. 1/2013, с. 71.
(Chengelova, E. (2013). Holistichen podhod za izsledvane na „ikonomikata v syanka“. *Narodnostopanski arhiv*, br. 1/2013, s. 71)
4. ЦИД (2016). Индекси на скритата икономика в България 2002-2015 г.: Резултати и методологически бележки. Център за изследване на демокрацията, София, с. 4.
(TSID (2016). Indeksi na skritata ikonomika v Bulgaria 2002-2015 g.: Rezultati i metodologicheski belezhki. Tsentar za izsledvane na demokratiyata, Sofia, s. 4)
5. Oleiwi, H. (2024). The impact of the hidden economy on financial stability and economic policies. *World Economics & Finance Bulletin (WEFB)*. Iraq – Baghdad, pp. 187.

Senchestiyat sektor na balgarskata iкономика: otsenki i vazpriyatia na biznesa

Maria Karpuzova, Alexander Naydenov

The Shadow Sector of Bulgarian Economy: Assessments and Perceptions of Business Representatives

Maria Karpuzova, Alexander Naydenov

Abstract: The aim of the study is to identify the key problem areas that define the boundaries of the “shadow economy” in Bulgaria using data from a questionnaire survey conducted at the end of 2023 among 335 business representatives in Bulgaria. A range of **sectors** like construction, hotels, restaurants and tourism significantly contribute to the country’s economy but are characterized by unregulated practices – e.g. failure to issue invoices or receipts, employing workers under contracts with “hidden clauses”, underreporting revenues or profits to evade taxes – according to the assessment of survey participants. The analysis shows a significant concentration of these practices in micro and small enterprises, which are less regulated. In contrast to expectations, large enterprises with over 250 employees maintain a low share of the “shadow economy”, likely due to stricter regulations and control. According to the business community, the key measures that need to be rigorously enforced include limiting corruption, increasing the efficiency of the judicial system, introducing more effective business incentives, improving the quality of administrative procedures, and reducing the influence of organized crime. This is essential for creating a more transparent and competitive economic environment in Bulgaria, benefiting both small and large businesses.

Key words: shadow economy, questionnaire survey, firms, Bulgaria.

JEL: O17, D73, H32, H26, C10.